

نگرشی نوبه آیه تطهیر

طالب المسینی الرفاعی
تمقیق و ترجمه: علی راد

چکیده

بی شک پرداختن به پژوهش های قرآنی در راستای تبیین ابعاد شخصیتی اهل بیت (ع) در قرآن، از زمره فعالیت های مفید علمی است که هر بار از منظری نو ما را با چهره درخشان ائمه اطهار (ع) آشنا تر ساخته و ایمان ما را نسبت به آنان مستحکم تر می سازد.

از جمله این پژوهش ها، مقاله ای است که توسط «طالب الحسینی الرفاعی» از قرآن پژوهان معاصر عرب در موضوع آیه تطهیر نگارش یافته و در این نوشته از منظری نو با پافشاری بر نکات ادبی و نصوص قطعی وارده در کتب فریقین، به اثبات انحصار آیه تطهیر در حق اهل بیت نبوت (ع) پرداخته است. اینک ترجمه آن با رعایت امانت و دقت از نظر شما می گذرد. کلید واژه ها: آیه تطهیر، اهل بیت، تفاسیر قرآن، فاطمه زهرا (س).

خاندان آیه تطهیر در قرآن چه کسانی هستند؟

خداوند بلند مرتبه می فرماید:

إنما یرید اللہ لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیراً؛ (احزاب، ۳۳/۳۳) جز

این نیست که خواهد خدا، دور کند از شما چرک (پلیدی) را ای اهل خانه و پاک سازد شما را پاک ساختنی .

ابو جعفر محمد بن جریر طبری در تفسیر خود در ذیل این آیه می گوید :
(إنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس) السوء و الفحشاء یا اهل محمد و یطهرکم
من الدنس الذی یكون فی معاصی الله تطهیراً؛ یعنی ای اهل محمد خداوند سوء
و فحشا را از شما دور کرده و وجود شما را از پلیدی دنس که موجب ارتکاب
معصیت های الهی می شود پاک گردانیده است .
صاحب تفسیر روح البیان نیز می گوید :

(... یطهرکم) یعنی شما - اهل بیت پیامبر (ص) - را از ناپاکی های گناهان پاک نموده
است و آوردن «تطهیراً» در آخر آیه به عنوان اغراق می باشد ، همچنین واژه «الرجس»
استعاره از «معصیت» بوده ، لذا آوردن استعاره برای تطهیر ، بدین جهت می باشد
که بیانگر ابراز تنفر شدید - اهل بیت - از معصیت باشد .^۲
در تفسیر جواهر الحسان ثعالبی ، در معنای واژه «الرجس» آمده است :

رجس ، اسمی است که بر عذاب و ناپاکی ها و نواقص به طور مطلق ، اطلاق
می شود که خداوند تمامی آنها را از وجود اهل بیت دور ساخته است .^۳
مفسران در مراد از لفظ «اهل بیت» در این آیه اختلاف نظر دارند ، گروهی از آنان مثل
ابوسعید خدری و گروهی از تابعان که مجاهد و قتاده از این گروهند و غیر آن دو - بنا به
گفته امام بغوی - ، و ابن خازن و گروه کثیری از اهل تفسیر ، قائل به این هستند که مراد از
اهل بیت در این جا «اهل عباء» هستند و آنان عبارتند از : حضرت رسول اکرم (ص) ، علی ،
فاطمه ، حسن و حسین (ع) .

گروهی دیگر بر این باورند که منظور از «اهل البیت» در آیه تطهیر ، همسران پیامبر (ص)
می باشند و در توجیه نظریه خود چنین استدلال نمودند که تمامی آیات این سوره - احزاب -
از آیه یا ایها النبی قل لازواجک تا آیه إن الله کان لطیفاً خبیراً عطف بر همدیگر بوده و بر
یک سیاق و نظم خاصی قرار دارند و همگی درباره همسران پیامبر (ص) نازل شده اند و
چگونه ممکن است در وسط این آیات سخنی غیر مربوط به همسران پیامبر (ص) آمده باشد .
در مقابل گروه اول که قائل بودند ، منظور از «اهل بیت» در این آیه «اهل عباء» هستند

از این ایراد چنین پاسخ داده‌اند: به تحقیق روشن است که در بین عبارات‌های زبان عربی جمله استطرادیه و اعتراضیه آورده می‌شود مانند آیه شریفه: (إِنَّ الْمَلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَاضَ أَهْلِهَا أُذْلًا، وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ، و اینی مرسله الیهم بهدیه) که عبارت (و کذلک یفعلون) جمله معترضه است از طرف خداوند، که در بین سخنان بلقیس آورده شده و همانند آن آیه (فلا أقسم بمواقع النجوم. و إنه لقسم لو تعلمون عظیم، انه لقرآن کریم) است؛ سوگند به مواقع نزول ستارگان که این قرآن سودمند و گرامی است و آنچه ما بین این آیات واقع شده (و انه لقسم لو تعلمون عظیم) به منزله جمله معترضه می‌باشد. این گونه سخن گفتن - آوردن جمله‌ای از باب اعتراض و استطراد در بین کلام - در قرآن و غیر آن در سخنان عرب زبانان بی شمار است.

به تحقیق با چندین روایت صحیح ثابت شده که رسول الله (ص) در حالی که دست‌های حسن و حسین (ع) را در دستان مبارک خود گرفته بود، به همراه علی (ع) می‌آمدند تا اینکه داخل شدند [به خانه پیامبر (ص)] آن گاه علی و فاطمه (س) را نزدیک خود طلبید و در مقابل خود نشانید و حسن و حسین (ع) را روی زانوهای خود نشانید، سپس آنها را با پارچه‌ای پوشانید و این آیه را تلاوت کرد: **إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ وَيُطَهِّرَهُمُ تَطْهِيرًا.** در روایت دیگری آمده است که پیامبر (ص) بعد از آن چنین دعا کرد:

اللهم هولاء أهل بيتي فأذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهيراً؛ بارالها، اینان اهل بیت من هستند. از آنان هر گونه پلیدی و ناپاکی را بزدای و پاکیزه گردان آنها را پاک ساختنی. ام سلمه می‌گوید: در این حال پارچه را بالا زدم تا به همراه آنان داخل شوم، اما پیامبر (ص) پارچه را از دست من کشید، بعد گفتم: یا رسول الله (ص) می‌توانم با شما باشم؟ پیامبر (ص) فرمود: تو از همسران من هستی و عاقبت به خیر خواهی شد. احمد و طبرانی از ابو سعید خدری روایت کردند که رسول خدا (ص) فرمود:

این آیه - آیه تطهیر - در حق پنج نفر نازل شده است: در مورد خودم، علی (ع)، حسن و حسین (ع) و فاطمه (س). و با چندین روایت حسن و صحیح از طریق انس نقل شده است که رسول گرامی اسلام بعد از نزول این آیه هر روز هنگام رفتن به نماز صبح از روی در خانه فاطمه (س) عبور می‌کرد و می‌فرمود: «ای اهل بیت وقت نماز است، به درستی که خداوند اراده کرده است تا هر گونه ناپاکی را

از شما اهل بیت بزداید و پاکیزه ساخته است شما را چه پاک ساختنی .

از ابو سعید خدری نیز نقل شده که می گوید :

پیامبر (ص) بعد از نزول این آیه، چهل روز سحرگاهان به درب خانه فاطمه (س) می آمد و چنین می فرمود: «السلام علیکم اهل البیت و رحمة الله و برکاته، الصلاة، رحمکم الله، انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس و یطهرکم تطهیراً» سلام و برکات و رحمت الهی بر شما اهل بیت باد، وقت نماز شد. خداوند شما را رحمت کند، به درستی که خداوند از شما اهل بیت هر گونه پلیدی را زدوده و شما را پاکیزه ساخته است .

در روایتی از ابن عباس آمده است که پیامبر (ص) این کار را به مدت هفت ماه انجام داد و در روایت دیگری هشت ماه .

این عملکرد پیامبر (ص) «نصی» است که در آن اختصاص لفظ «اهل بیت» در آیه را به پنج تن آل عبا بیان فرموده است .

از ادله قائلین مختص بودن آیه تطهیر به «آل عبا» این است که ضمایر موجود در این آیه به شکل جمع مذکر آمده است و ایراد گرفتند که اگر منظور از اهل بیت در آیه همسران پیامبر (ص) باشند، پس چرا آیه می گوید: (لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم) و ضمایر را در افعال لیذهب عنکم، یطهرکم - به صورت جمع مذکر [کم] آمده، حال آن که همسران مؤنث هستند و از باب ملازمت بین مدعای شما در داخل بودن همسران پیامبر (ص) - در لفظ اهل البیت - می بایست ضمایر، مؤنث می آمد و آیه این گونه نازل می گشت (لیذهب عنکن و یطهرکن) و ظاهر آیه خلاف این است .^۴

ابن جریر طبری در تفسیر خود پانزده روایت را با سندهای مختلف آورده است که در تمامی آنها، اهل بیت در آیه تطهیر فقط پیامبر (ص)، علی (ع)، فاطمه (س)، حسن و حسین (ع) می باشند و به دنبال آن یک روایت نقل می کند که در آن منظور از اهل بیت، همسران پیامبر (ص) بیان شده است .^۵

درباره اعراب لفظ (اهل بیت) در تفسیر نیشابوری چنین آمده است :

اهل البیت در آیه تطهیر در محل نصب قرار گرفته و علت منصوب بودن آن محلا دو وجه می باشد: اول اینکه منادا واقع شده و یا اینکه در موضع مدح قرار گرفته

است و آنچنان که در تفسیر آیه مباهله گذشت،^۶ منظور از اهل بیت همان اهل عبا هستند، اولین آنها عبارت از وجود پیامبر گرامی اسلام می باشد - چرا که ایشان ریشه و اساس اهل بیت محسوب می شوند - سپس فاطمه (س)، حسن و حسین (ع) و این سخن مورد توافق و اجماع همه علماست و نظر صحیح آن است که علی (ع) نیز داخل در اهل عبا می باشد.^۷

شیخ محی الدین ابن عربی [در کتاب فتوحات مکیه] درباره این آیه می گوید:
و از آنجا که رسول الله (ص) بنده خالص خدا بود، خداوند هم او و اهل بیتش را پاک و منزّه داشت و هر گونه پلیدی را از دامن وجود آنان دور ساخت و «الرجس» در آیه به معنای هر چیزی است که باعث عیب و نقص آنان گردد و آن گونه که فراء هم گفته است: رجس در نزد مردم عرب زبان به معنی ناپاکی می باشد.
مطابق گفته خداوند در آیه (إنما یرید اللّٰه لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیراً) هیچ کس به جمع اهل بیت اضافه نمی شود مگر اینکه او نیز همانند آنان مطهر بوده و از تمامی ناپاکی ها منزّه شده باشد و قطعاً آن کس که به جمع آنها می پیوندد باید کسی باشد که در طهارت مشابه اهل بیت باشد، اهل بیت نیز کسی را به جمع خود نمی افزودند مگر اینکه برای آن شخص نزهت ظاهر و باطن خاص بود.

حدیث نبوی «سلمان منّا اهل البیت» شهادت و اذعانی است از طرف پیامبر اسلام (ص) برای سلمان فارسی (رضوان الله تعالی) به داشتن طهارت نفس و دارا بودن قوه عصمت و حفظ الهی [در اجتناب از گناه].

خداوند نیز در این آیه، به طهارت تام اهل بیت و زدایش تمامی ناپاکی ها از وجود آنان، شهادت داده است و هنگامی که جز شخص اهل نزهت و پاکی بر جمع آنان اضافه نگردد، و خود این پیوستن به جمع اهل بیت بیانگر عنایت خاص و توجه الهی باشد، پس در مورد اهل بیت هیچ شک و گمانی روا ندارد، چرا که آنان از اصل و ریشه ذات وجودی خود، اهل طهارت بوده و «مطهرون» همانا آنها هستند. بلکه بالاتر از آن، اهل بیت «سرچشمه پاکی» و «اصل طهارت» هستند.^۸
در تفسیر ابن کثیر از عایشه چنین نقل شده است:

پیامبر (ص) روزی اول صبح، با عبائی که از پارچه سیاه بود و بر دوش مبارک خود انداخته بود، از خانه خارج می شد که در این حال امام حسن (ع) داخل شد و پیامبر (ص) او را به همراه خود طلبید، بعد از او امام حسین (ع) نیز داخل شد و پیامبر (ص) ایشان را به نزد خود فرا خواند و سپس آیه (إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا) را تلاوت کرد.

همچنین در تفسیر ابن کثیر آمده است که:

مردی از عایشه درباره علی (ع) سوال می کند، عایشه در پاسخ آن شخص می گوید: (از من درباره مردی سوال می کنی که محبوب ترین مردم در نزد رسول خدا (ص) است و دخترش فاطمه (س) همسر اوست، در حالی که محبوب ترین مردم در نزد او است؟! به راستی رسول خدا (ص) را دیدم که علی (ع)، فاطمه (س) و حسن و حسین (ع) را صدا زد و بر روی آنان پارچه ای انداخت و فرمود:

بار الها! اینان اهل بیت [خاص] من هستند پس هر گونه ناپاکی و پلیدی را از آنان بزدای و آنها را پاکیزه بگردان. عایشه می گوید، من هم نزدیک آنان شدم و گفتم: یا رسول الله من هم از اهل بیت شما هستم؟ پیامبر (ص) فرمود: فاصله بگیر، تو به راه خیر هستی).^۹

ابن کثیر از امام حسن (ع) نقل می کند که فرمودند:

ای مردم عراق! در حق ما از خداوند پروا کنید، همانا ما صاحبان امر شما و مهمان شمایم، ما همان اهل بیتی هستیم که خداوند در آیه «إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» از آنان یاد کرده است و پیوسته آن را تکرار می کرد تا جایی که فردی از اهل مسجد نماند مگر اینکه صدای گریه او بلند شده بود. همانند این سخن را ابن کثیر از امام علی بن حسین (ع) نیز نقل می کند که امام خطاب به مردی از اهل شام فرمودند:

آیا در سوره احزاب آیه «إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» را نخوانده ای؟

مرد شامی گفت: چرا خوانده ام و آنان [اهل بیت] مگر شما نیستید؟^{۱۰}

امام فرمودند: بلی ما هستیم.^{۱۰}

از مطالبی که درباره اسباب نزول آیه تطهیر گذشت، مشخص می‌شود که این آیه در شأن پیامبر (ص)، علی (ع)، فاطمه (س) و حسن و حسین (ع) نازل شده است و احدی غیر از آنها در آن مشارکت ندارد.

به تواتر این مطلب را روایات وارده از اهل سنت و شیعه که بیش از هفتاد حدیث می‌باشد، تایید می‌کند، طوری که اهل سنت شأن نزول این آیه را - در حق پنج تن آل عبا - از طرف مختلف روایی که قریب به چهل طریق می‌باشد، روایت کرده اند، شیعه نیز همین شأن نزول را بیشتر از سی طریق نقل کرده است.

اگر اشکال شود که لفظ «اهل بیت» در آیه تطهیر هر چند دلالت بر شمول آیه به پنج تن آل عبا دارد ولی با این حال مانع از ورود دیگران به حوزه معنایی آن نیست، چرا که نزدیکان و همسران پیامبر (ص) نیز از افراد اهل بیت او محسوب می‌شوند، لذا به تبع آن همسران رسول اکرم (ص) نیز داخل در شمول لفظ «اهل البیت» می‌باشند.

به ویژه روایت ابن جریر از اینکه مراد از اهل بیت در آیه شریفه همسران پیامبر (ص) می‌باشند، این مطلب را تایید می‌کند.

در پاسخ به این اشکال می‌گوییم:

پانزده روایت دیگری را که همین ابن جریر در این باره نقل کرده، همگی بیانگر این نکته هستند که شمول لفظ «اهل البیت» در آیه شریفه، انحصار به پنج تن آل عبا دارد [لذا آن تک روایت شاذ محسوب شده و توانایی تعارض با این پانزده روایت متواتر را نخواهد داشت] همچنین از هفتاد روایتی که از طریق اهل سنت و شیعه نقل شده، همان اختصاص داشتن آیه به پنج تن آل عبا استفاده می‌شد - که بدان اشاره کردیم - از مجموع [روایات وارده در شان نزول آیه تطهیر] قطع حاصل می‌شود که لفظ «اهل البیت» در آیه به عموم خود باقی نبوده و بلکه مفهوم خاصی از آن اراده شده است، و آن خاص را، تک روایات متواتر منقول در این موضوع مشخص نمودند که همانا پنج تن آل عبا می‌باشند.

اما [تک] روایتی که در آن مراد از لفظ «اهل البیت» در آیه تطهیر، همسران پیامبر (ص) دانسته شده، و ابن جریر هم آن را نقل کرده، با روایتی که از عایشه و ام سلمه [که هر دو از همسران سرشناس و معروف پیامبر (ص) هستند] وارد شده باطل می‌شود، به این علت که در روایات منقول از عایشه و ام سلمه هر دو به طور صریح اختصاص لفظ اهل بیت در آیه

به غیر از همسران پیامبر (ص) [یعنی آل عبا را] بیان داشته و بلکه به عدم شمول موضوع آیه نسبت به همسران آن جناب نیز اشاره کرده‌اند، از همین جا مشخص شد که مراد قرآن از لفظ «اهل بیت» در این آیه فقط پنج نفر می‌باشند و آنان عبارتند از: پیامبر گرامی اسلام (ص)، علی (ع)، فاطمه (س) و حسن و حسین (ع) و غیر از این اشخاص، فرد دیگری هر چند از وابستگان نزدیک آنان هم باشد، داخل در مراد آیه نیست و این سخن با استعمال عرف عموم مردم از لفظ «اهل بیت» که آن را درباره اشخاصی که ریشه واحدی داشته و یا در یک مسکن واحدی جمع می‌شوند به کار می‌برند، هیچ منافاتی ندارد.

ممکن است اشکال شود به اینکه ادعای شما [درباره اختصاص اهل البیت به اهل عبا] با متن نص قرآن در این سوره تضاد دارد به این نحو که آیه تطهیر در سیاق آیات خطاب به همسران پیامبر (ص) واقع شده، لذا دلالت دارد بر اینکه همسران پیامبر (ص) از موارد شمول موضوع این آیه هستند.

در پاسخ به اشکال باید بگویم که این ملاک مورد عمل و قبول ما نیست مگر اینکه فرض کنیم تمامی آیات، که آیه تطهیر نیز در لابلای آنها قرار دارد، همگی یکباره و دفعتاً واحده نازل شده باشند، اما قبول این فرض با احادیث بی شماری که درباره شان نزول این آیه وارد شده، منافات دارد، چرا که تمامی آن احادیث دلالت قطعی دارند بر اینکه آیه تطهیر به تنهایی و جدای از آیات قبلی و بعدی آن که خطاب به همسران پیامبر (ص) می‌باشند، نازل شده است و روایتی که ثابت کند آیه تطهیر در ضمن آن آیات مربوط به همسران پیامبر (ص) نازل شده است، در دسترس نبوده و چنین روایتی وارد نشده است. حتی قائلین اختصاص داشتن آیه تطهیر به همسران پیامبر (ص) نظریه خود را به «نصی» که مدعای آنها را ثابت کند، مستند نکرده‌اند، بلکه فقط چنین اذعان داشته‌اند که این نظریه، استنباط و برداشت شخصی خودشان می‌باشد. [نه اینکه نصی مانند روایت، مستند نظریه آنان باشد].

از اینجا دانسته می‌شود که آیه تطهیر به حسب نزول، جزء آن قسم آیات مربوط به ازواج پیامبر (ص) نبوده و هیچ ارتباط و اتصالی - از جهت نزول - با آنها ندارد. پس اگر گفته شود، چرا آیه تطهیر در وسط آیات مربوط به همسران پیامبر (ص) قرار گرفته است؟ در جواب می‌گوییم: گنجاندن آیه تطهیر در لابه لای آن آیات به دستور پیامبر (ص) بوده است، همان

طوری که روش پیامبر (ص) در سایر مواردی که آیه‌ای نازل می‌شد، این گونه بود که می‌فرمود: این آیه را در فلان سوره و ما بین فلان آیات قرار دهید و گنجاندن آیه تطهیر در بین آیات مربوط به همسران پیامبر (ص)، هیچ دلالتی بر این مطلب که سایر آیات [مربوط به همسران پیامبر (ص)] با آیه تطهیر دارای وحدت موضوع بوده و یا مرتبط به همدیگر هستند و یا اینکه با هم دارای انسجام و ارتباط متلازم می‌باشند، ندارد.^{۱۱} [بلکه چنین چینی فقط جنبه توقیفی داشته و به دستور پیامبر (ص) صورت گرفته است]. ممکن است چنین اشکالی مطرح شود که:

بر فرض اینکه ما بپذیریم آمدن جمله معترضه در وسط یک عبارت از شیوه‌های ادبی زبان عربی بوده و در قرآن هم مواردی مثل آن آمده است، باز یک اشکال مطرح می‌شود و آن اینکه آوردن جمله اعتراضیه بایستی برای موضوع مطرح شده در آن جمله، فایده‌ای داشته باشد و الا در صورت عدم فایده، آوردن چنین جمله‌ای از موجبات خلط در کلام محسوب خواهد شد [و این از فصاحت و بلاغت قرآن به دور است].

حال آوردن آیه تطهیر به عنوان معترضه در بین آیات مربوط به همسران پیامبر (ص) در صورتی که خود آنان از افراد مشمول موضوع آن آیه نباشند، چه فایده دیگری می‌تواند داشته باشد؟! در جواب این اشکال می‌گوییم:

از آنجا که مجموع این آیات در مقام نصیحت و سفارش به همسران پیامبر (ص) در جهت صیانت و پاک نگاه داشتن خویش از اعمال منافی با مقام و منزلت آنان [در همسر بودن پیامبر (ص)] می‌باشد، لذا توجه دادن آنان به این نکته که آنها اتصال و ارتباط به سر سلسله اهل بیته دارند که خداوند اهل بیت او را از هر گونه پلیدی دور داشته و از تمامی گناهان منزّه ساخته است، در ایجاد انگیزه در مبادرت به انجام اوامری که بدان در این آیات سفارش شده‌اند، مفید خواهد بود و لذا در راستای ارتباط داشتن با صاحب چنین منزلتی بر آنان واجب می‌شود که خود را از هر گونه پلیدی مصون و منزّه دارند.^{۱۲}

بعد از بیان این مطالب، این نکته باقی می‌ماند که ضمائر خطاب در آیه تطهیر [در افعال: لیذهب عنکم و يطهرکم] به صورت جمع مذكر آمده است، در حالی که در بیست مورد قبل از آیه تطهیر و در دو مورد در آیه بعدی آن، تمامی ضمائر به صورت جمع مونث آمده است، این نکته بیانگر این مطلب است که آیه تطهیر هنگام نزول همراه با آیات خطاب

به همسران پیامبر (ص) نازل نشده است و الا می‌بایست ضمایر آن همانند سایر آیات به صورت جمع مؤنث می‌آمد تا مخالفت با فصاحت و شیوایی قرآن نداشته و قواعد زبان عربی هم آن را جایز بشمارد. خداوند داناتر است.

* این نوشتار ترجمه‌ای است از مقاله‌ای عربی با عنوان «من هم اهل آیه التطهیر فی القرآن؟» که در مجموعه‌ای شامل مقالات متعدد قرآنی به قلم یکی از قرآن پژوهان معاصر عرب به نام «طالب الحسینی الرفاعی» به چاپ رسیده است. مشخصات کتاب‌شناسی اثر یاد شده عبارت است از: «القرآن نظرة عصرية جديدة، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بیروت، لبنان، الطبعة الاولى، ۱۹۷۲ م، صفحات ۱۸۱ تا ۱۸۷».

۱. تفسیر طبری، ۵/۲۲.

۲. روح البیان، ۱۷۰/۷، در این باره بنگرید به تفسیر ابی السعود که در حاشیه تفسیر رازی، ۶/۷۸۳ چاپ شده است.

۳. جواهر الحسان، ۳/۲۲۷، چاپ ثعالیبه، الجزائر.

۴. ر. ک: الشرف المؤید لآل محمد، البهانی، یوسف بن اسماعیل/۶، ۸.

۵. تفسیر طبری، ۵/۲۲، ۸.

۶. آیه مباهله (سوره آل عمران، آیه ۶۲).

۷. تفسیر غرائب القرآن، حاشیه تفسیر طبری، ۱۰/۲۲.

۸. فتوحات مکیه، ۱/۱۲۶.

۹. تفسیر ابن کثیر، ۶/۳۶۸، بیروت: دارالکتب العلمیه.

۱۰. همان، ۶/۳۷۰ و ۳۷۱.

۱۱. علامه مجلسی (ره) درباره تفاوت مابین خطابات اهل بیت و همسران پیامبر (ص) نکته لطیفه‌ای را بیان داشتند:

«خطاب زنان پیامبر (ص) سرشار از سرزنش، عتاب و تهدید است، اما خطاب اهل بیت آراسته به انواع مهربانی، نوازش و مبالغه در اکرام و بزرگداشت است، پس با دقت نظر تباین کامل بین این آیه و آیات پیش و پس از آن بر کسی پوشیده نمی‌ماند». مترجم، بنگرید: بحارالانوار، ۳۵/۲۳۵.

۱۲. علامه سید جعفر مرتضی‌عاملی درباره حکمت جمله معترضه در آیه تطهیر می‌گویند: «حکمت جمله معترضه - در آیه تطهیر - عبارتست از بیان این امر مهم و خطیر یعنی تعلق اراده الهی بر پاکیزه گرداندن اهل بیت و نیز بیان فرق بزرگ اهل بیت حقیقی پیامبر (ص) و همسران حضرت که شاید توهم شود آنان هم در عصمت و طهارت در حد اهل بیت نبوت هستند». مترجم، بنگرید: اهل بیت در آیه تطهیر، عاملی، سید جعفر مرتضی، ترجمه سپهری، محمد/۷۲، دفتر تبلیغات اسلامی قم، ج اول، ۱۳۷۲.